

'अहल्या' कविताको मिथकीय सान्दर्भिकता

डा. शालिकराम पौड्याल¹

Email: poudyalshalikram@gmail.com

सार

प्रस्तुत लेखमा शारदा शर्माको अहल्या कविताको मिथकीय अध्ययन गरिएको छ । मूलतः रामायण र अन्य पुराणहरूमा वर्णित गौतम ऋषिकी पत्नी 'अहल्या'को मिथकलाई लिएर कविले अहिलेको युगमा नारी अस्मिताको हरण भएको विषयलाई कवितामा प्रस्तुत गरेकी छन् । नारीहरू पौराणिक समयदेखि नै पुरुषहरूबाट शोषित र बलात्कृत हुँदै आएका तर पुरुषहरूले सजाय नपाएका कारण नारीप्रतिको उनीहरूको दृष्टिकोणमा परिवर्तन आउन नसकेको कुरालाई यस कवितामा देखाइएको छ । बलात्कृत पुरुषहरू सम्मान र गर्वसाथ बाँचिरहेका तर नारीहरू सधैं लाञ्छित भएर बाँच्नुपरेको यथार्थलाई मिथकीय विषयका आधारमा उद्घाटन गर्ने काम यस कवितामा गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा 'अहल्या'को मूल मिथकको खोजी गरी कवितामा प्रयुक्त मिथकीय वस्तुको अध्ययन गरिएको छ र त्यस मिथकीय वस्तुका माध्यमबाट अभिव्यक्त सान्दर्भिकतालाई उद्घाटन गरिएको छ ।

मुख्य शब्दावली : मिथक, श्राप, कामुक, प्रतिनिधि, पितृसत्ता

परिचय

शारदा शर्माका (वि.सं. २०१५) सीमान्त अनुभूति, (२०४४), युद्धोपरान्त (२०४९) र स्वर्णसूत्र (२०५३) यात्रामा (२०७६) कवितासङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । उनका कवितामा समसामयिक विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गरिएको छ । उनका सबै कवितामा नारी अस्मिता, मानव मूल्य आदिको प्रस्तुति पाइन्छ । नारीको वास्तविक पहिचान र अस्तित्वका लागि उनले आफ्ना रचनामा नारीवादी स्वर प्रकट गरेको देखिन्छ । प्रत्येक नारी पात्र अस्तित्वको खोजमा भौँतारिरहेको वास्तविकताको चित्रण गर्दै उनले आफ्ना कवितामा नारीवादी चेतना अभिव्यक्त गरेकी छन् । शारदा शर्माद्वारा लिखित 'अहल्या' रामायणीय विषयमा आधारित मिथकीय कविता हो । शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार तथा बलात्कार सहेर आफ्नो प्रतिष्ठा गुमाउन विवश प्राचीनदेखि वर्तमान समयसम्मका नारीहरूको अवस्थाको अभिव्यक्ति भएको यस कवितामा रामायणमा प्रसिद्ध रहेको अहल्याको सन्दर्भलाई विषयका रूपमा लिइएको छ । रामायणमा देवताका राजा भनिएको इन्द्रको कपटबाट बलात्कृत भएकी अहल्याको सन्दर्भलाई नवीन प्रसङ्गमा प्रयोग गरिएको छ । गौतम ऋषिकी पत्नी अहल्याको सौन्दर्यबाट मुग्ध भई इन्द्रले गौतम ऋषिकै भेष धारण गरेर अहल्याको बलात्कार गरेको गौतम ऋषिले देखेपछि नारीको चरित्रमाथि शङ्का गर्दै इन्द्रलाई शरीरमा एक हजार स्त्री यौनाङ्ग होस् भनेर तथा अहल्यालाई साठी हजार वर्षसम्म पृथ्वीमा ढुङ्गो बनेर बस्तु परोस् भनी श्राप दिएका थिए । यस कवितामा अहल्यारूपी ढुङ्गालाई भगवान् श्रीरामले खुट्टाले छोएपछि पुनः

1. लेखक बुटवल बहुमुखी क्याम्पस बुटवलमा नेपाली विषयको उपप्राध्यापक हुनुहुन्छ ।

मानिस नै बनेको मिथकीयतालाई विषय बनाइएको छ । त्यसैले यहाँ अहल्याको मूल मिथकको खोजी गरिएको छ र कवितामा उक्त मिथकको प्रयोजनका बारेमा विश्लेषण गरिएको छ । यस लेखमा गौतम ऋषिकी पत्नी अहल्याको अवस्थालाई वर्तमान सन्दर्भसँग जोडेर नयाँ दृष्टिकोण प्रतिपादन गरिएको 'अहल्या' कविताको मिथकीय अध्ययन गरिएको छ । अहल्याको मूल मिथक के कस्तो रहेको छ र कवितामा प्रयुक्त मिथकको सान्दर्भिकता के हो भन्ने प्राज्ञिक जिज्ञासामा केन्द्रित रही यस लेखमा अहल्या कविताको मिथकीय सान्दर्भिकताको खोजी गरिएको छ ।

सामग्री सङ्कलन र अध्ययन विधि

प्रस्तुत लेखमा आवश्यक सामग्री प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट लिइएको छ । प्राथमिक स्रोतको सामग्रीका रूपमा शारदा शर्माद्वारा रचित 'अहल्या' कवितालाई लिइएको छ भने द्वितीयक स्रोतका सामग्रीका रूपमा मिथकका बारेमा भएका अध्ययन तथा विद्युतीय माध्यमबाट विभिन्न वेबसाइटमा भएका मिथकीय सामग्रीलाई समेत लिइएको छ । यसमा दुवै प्रकृतिका सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालयीय कार्यबाट गरिएको छ । यस लेखमा सङ्कलित सामग्रीको अध्ययनका लागि मिथकीय समालोचनालाई आधार मानिएको छ ।

सैद्धान्तिक आधार

'मिथक' शब्द अङ्ग्रेजी भाषाको 'मिथ' को नेपाली अनुवाद हो । अङ्ग्रेजी शब्द 'मिथ' ग्रीसेली भाषाको 'माइथस', 'मुथोस' वा 'मुथस' बाट आएको हो (सिंह, सन् १९८८, पृ. ११०) । प्रारम्भमा मिथकलाई आख्यानका रूपमा नभएर वर्णन वा कुराकानीका सन्दर्भमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने पछि गएर मिथकलाई देवीदेवताहरूसँग सम्बन्धित असत्य कथाका रूपमा लिन थालिएको देखिन्छ । ग्रीसेली शब्द 'माइथस', 'मुथस' वा 'मुथोस' ल्याटिन र जर्मनी हुँदै अङ्ग्रेजीमा 'मिथ' का रूपमा प्रयोग हुन थालेको हो । त्यसैले 'मिथ' शब्द ग्रीसको 'माइथस', ल्याटिनको 'मिथस' र जर्मनीको 'मिथोस' बाट निर्मित भएको हो (श्रीवास्तव, सन् १९८५, पृ. १२३) । "पश्चिमी परम्परामा 'मिथ' शब्दले कुनै बोलिएको शब्दलाई जनाउँछ । होमरले ग्रीक शब्द 'मुथोस' लाई असत्य वा झुटा कथालाई जनाउने आख्यान वा संवादका रूपमा लिएको पाइन्छ" (अधिकारी, २०६१, पृ. ४७) । प्लेटोले 'मुथोस' शब्दलाई केही सत्य भए पनि धेरै मात्रामा काल्पनिक कथानक बुझाउने अर्थमा लिएका थिए भने पछि गएर यस शब्दले रहस्य वा गोप्य कुराहरूलाई पनि बुझाउन थालेको पाइन्छ । ल्याटिनमा 'मुथोस' शब्दलाई नीतिकथाका रूपमा लिइन्छ (अधिकारी, २०६१, पृ. ४७) । अङ्ग्रेजीमा 'मिथ' शब्दले देवीदेवताहरू अथवा अतिप्राकृतिक पात्रहरू र मानवजीवनको अनुभवभन्दा पर कुनै समयको असाधारण घटना एवम् परिस्थितिसँग सम्बद्ध आख्यानलाई बुझाएको पाइन्छ र ग्रीकमा 'मुथोस' शब्दको प्रयोग कथा तथा उसका अनेक भेद साथै मानवको उत्पत्ति, अदृश्य मानव संसारको इतिहास आदिका लागि गरिएको देखिन्छ (अली, सन् २००२, पृ. ३५) । यसरी हेर्दा मिथक शब्द माइथस, मिथस, मिथोस् आदिबाट व्युत्पत्ति भएको देखिन्छ र यो अतिप्राकृतिक तथा रहस्यात्मक आख्यानसँग सम्बन्धित देखिन्छ । यसरी ग्रीसेली भाषाको 'माइथस' बाट ल्याटिन भाषाको 'मिथस' र जर्मनी भाषाको 'मिथोस' हुँदै अङ्ग्रेजीमा प्रयुक्त 'मिथ' को नेपाली रूपान्तर नै मिथक हो । सृष्टिको उत्पत्ति, प्रकृतिका रहस्यमय क्रियाकलाप, मानवीय तथा अमानवीय कार्य, आदिम मानवका अनुभूतिको सङ्ग्रह, सामूहिक मनको अभिव्यक्ति, सामूहिक अचेतनका संस्कार, आस्था र विचार आदिको वर्णन गरिएको कथा मिथक हो र यसले यिनै प्राचीन आद्यअनुभवका माध्यमबाट समकालीन सन्दर्भलाई व्याख्या गर्दछ ।

मिथकमा कथा तत्त्व अनिवार्य रहन्छ । यसको अभावमा मिथक सामान्य वर्णन, विचारको विश्लेषण र प्रतीक मात्र रहन्छ । मिथकमा कथाको घटना प्रमुख नभई त्यसका माध्यमबाट व्यक्त तत्त्व वा सत्य महत्त्वपूर्ण रहन्छ (रश्मिकुमार, सन् २०००, पृ. १८) । मिथकमा चाहे अलौकिक, अतिप्राकृतिक वा दैवीय घटना होस् चाहे

जातीय जीवनको प्रस्तुति होस् त्यो कथात्मक रूपमा आएको हुनुपर्छ (पौड्याल, २०७७, पृ. ५९) । मिथक प्राचीन कथा भए पनि सामाजिक, सांस्कृतिक परिवर्तनसँगै यसले आफूलाई गतिशील बनाएको हुन्छ । मिथकले कथाका रूपमा समाजमा आदर्श वा विश्वसनीयता प्राप्त गरेको हुन्छ । त्यस्ता प्रत्येक मिथकका कुनै न कुनै कथा बनेका हुन्छन् र तिनीहरूले मानवीय आवश्यकता तथा व्यवहारको उद्देश्य बोकेका हुन्छन् । मिथकका कथाहरू प्राचीन भए पनि नवीन स्थितिमा नयाँ अर्थ प्रदान गर्ने किसिमका हुन्छन् । त्यसैले मिथकीय कथालाई प्राचीन कथाका माध्यमबाट व्यक्त हुने समसामयिक चेतनाको ज्ञानको भण्डार पनि भनिन्छ (मिश्र, सन् २००७, पृ. ८२) । मिथकमा आलौकिक, रहस्यमय, अतिप्राकृतिक, दैवी, मानवीय, मानवेतर जीवनजगतका कथा आएका हुन्छन् र यी मूल रूपमा प्राचीन कथा नै हुन् तर तिनलाई मानिसले विश्वासका आधारमा स्वीकार गरेको हुन्छ ।

स्रष्टाले समसामयिक जीवनका सन्दर्भ र परिस्थितिलाई अभिव्यक्त गर्ने क्रममा जुनसुकै प्रकारले पनि मिथकको प्रयोग गर्न सक्दछ । कृतिकारले विभिन्न प्रकारका मिथकको उपयोग गरी एकातिर पाठकलाई प्राचीन विषयको परिचय गराउँछ भने अर्कातिर त्यसका माध्यमबाट समकालीन युगजीवनलाई प्रकाश पारेको हुन्छ (पौड्याल, २०७७, पृ. ५२) । मिथकमा प्रयोग भएका यस्ता कथाले दिने अर्थ समसामयिक सन्दर्भमा बढी प्रभावकारी हुन्छ । मिथकीय अध्ययनको उद्देश्य पनि प्राचीन कथासन्दर्भका माध्यमबाट समसामयिक सन्दर्भको उद्घाटन गर्नु हो ।

काव्यमा प्रयुक्त मिथकीय वस्तुको मूल स्रोत कुन हो र विवेच्य काव्यसम्म आइपुग्दा मिथकीय रूपमा केकस्ता परिवर्तन देखिएका छन् भन्ने कुराको खोजी गर्ने काम मिथकीय समालोचनाले गर्दछ । काव्यमा प्रयुक्त मिथकको विश्लेषण गर्नका निम्ति मिथकको मूलस्रोत, यसको ऐतिहासिक विकासक्रम, यसको प्रकार र स्वरूपको विश्लेषण गरिन्छ (गडतौला, २०६८, पृ. ५२) । यस क्रममा मूल मिथक र काव्यमा प्रयुक्त मिथकको बीच रहेको समानता, भिन्नता र तिनको विशिष्टताको चर्चा गरिन्छ । काव्यमा मिथक प्रयोगको प्रयोजन के हो र त्यस मिथकको माध्यमबाट काव्यकारले कुन सन्दर्भलाई अभिव्यञ्जित गरेको छ भन्ने कुराको खोजी गर्दछ । साहित्यकारले मिथकका माध्यमबाट वर्तमान युगजीवनलाई अभिव्यक्त गर्ने प्रयास गरेको हुन्छ । तसर्थ मिथकीय समालोचनामा प्राचीन विषयवस्तुका रूपमा रहेको मिथकका माध्यमबाट प्रकट हुने समसामयिकतालाई खोजी गरिएको हुन्छ । कृतिमा प्रयुक्त मिथकले वर्तमानमा सान्दर्भिकता प्राप्त गर्न सकेको छ वा छैन भनी विश्लेषण गर्नु मिथकीय समालोचनको प्रमुख कार्य हो (पौड्याल, २०७७, पृ. ३४) । मिथकीय समालोचनाले मूलतः मूल मिथकको खोजी, परिवर्तित प्रसङ्ग र त्यसको सान्दर्भिकताको खोजी गर्दछ । तसर्थ मिथकीय वस्तुको विश्लेषणका क्रममा त्यसमा केकस्ता आद्यरूपीय ढाँचाहरू आएका छन् र ती आद्यरूपीय वस्तुका माध्यमले के कुरालाई सङ्केत गरिएको छ भन्ने कुराको अध्ययन गरिन्छ ।

‘अहल्या’को मूल मिथक

अहल्या गौतम ऋषिकी पत्नी थिइन् । उनी चतुर्मुखी ब्रह्माजीकी मानस पुत्री थिइन् । ब्रह्माजीले संसारकै सबैभन्दा सुन्दर नारीको रूपमा अहल्यालाई रचना गरेका थिए । अहल्या यति सुन्दर थिइन् कि जसको रूपजालमा फँसेर स्वर्गका राजा देवराज इन्द्रले हजार योनीज हुनु परेको थियो (शर्मा, २०१३, पृ. ४९) । हिन्दू धर्मका धार्मिक ग्रन्थहरू वेद, पुराण, रामायण, महाभारत आदिमा अहल्याको बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । अहल्या शब्द संस्कृत शब्द हो । ब्रह्माजीले अहल्या शब्दको अर्थ सृष्टिकी सबैभन्दा सुन्दर नारी भन्ने हो भनेको कुरा रामायणको उत्तरकाण्डमा उल्लेख छ । अहल्यालाई सृष्टिकै सुन्दर नारीका रूपमा रचना गर्ने चतुर्मुखी ब्रह्मा स्वयंले अहल्याको अर्थ अति सुन्दर र कुनै पनि खोट नभएको भन्ने हो भनी देवराज इन्द्रसँग भनेका छन् । ब्रह्माजीले सुन्दरी उर्वशीको सुन्दरताको घमण्ड चुर गर्न उनी भन्दा पनि सुन्दरीको रूपमा मन्त्रद्वारा पुत्री अहल्याको रचना गरेका

थिए । पछिल्ला विद्वान् अध्येताहरूले अहल्या शब्दको अर्थ कामुक कुमारी या कामुक महिला हो । रविन्द्रनाथ टेगोरले अहल्या शब्दको अर्थ बाँझो हो र बाँझो अहल्यालाई भगवान् रामले छोएर उर्वर बनाएका हुन् भनेका छन् । सृष्टिकी सबैभन्दा सुन्दर नारी तथा ब्रह्माजीकी मानस पुत्री अहल्याको विवाह महर्षि गौतमसँग भएको थियो । अहल्या एक पति भक्त स्त्री थिइन् । इन्द्रको छलले गर्दा उनले दुडुगा बन्ने श्राप पाएकी थिइन् । महर्षि गौतमले आफ्नै आश्रममा अहल्या र इन्द्रलाई यौनक्रीडाको अवस्थामा नै देखेका थिए । जब गौतम ऋषिले अहल्या र इन्द्रलाई नाजायज सम्बन्धको अवस्थामा नै समाते त्यही बेला महर्षि गौतम अत्यन्त क्रुद्ध हुँदै दुवैलाई श्राप दिए (पुरी, २००४, पृ. २४) । गौतम ऋषिले परपुरुष गमन गरेको भन्दै सुन्दरता र जवानीको घमण्ड गर्ने र परपुरुष गमन गर्ने आफ्नी पत्नी अहल्यालाई साठी हजार वर्षसम्मका लागि दुडुगा बनेस् भनी श्राप दिएका थिए । सुन्दरी अहल्याले महर्षि गौतमसँग पटक पटक आफू निर्दोष रहेको र इन्द्रले छल गरेर आफूसँग शारीरिक सम्बन्ध राखेको भन्दै आफूलाई माफ गर्न आग्रह गरेकी थिइन् । दुडुगामा परिणत भएकी सुन्दरीको अवस्था देखेर त्यस समयमा देवता तथा ऋषिहरूले महर्षि गौतमसँग उनीमाथिको श्राप फिर्ता लिन आग्रह गरे । साथै महर्षि गौतम स्वयंले पनि अहल्याको अवस्थादेखि दया मानेर उनको श्राप फिर्ता लिने निर्णय गरे । दुडुगामा परिणत अहल्यालाई पुनः मानवीय चोलामा ल्याउन उनको दुडुगारूपी स्वरूपलाई अयोध्या राज्यका राजकुमार भगवान रामले आफ्नो पाउले छुनुपर्ने भयो । राम अहल्याको दुडुगारूप भएको ठाउँमा आई आफ्नो पैतालाले छोएर फेरी मानव चोलामा परिणत गरेको भनी ब्रह्मवैवर्त पुराण, ब्रह्माण्ड पुराण, पद्म पुराण, स्कन्द पुराण, रामायण, ग्रन्थहरूमा स्पष्टरूपमा उल्लेख छ । महर्षि गौतमकी पत्नी अहल्यासँग नाजायज सम्बन्ध राख्ने देवराज इन्द्रलाई पनि गौतमले भयानक सजाय दिएका थिए । उनले आफ्नी पत्नीसँग इन्द्रलाई यौनक्रीडा गर्दै गरेको देखासाथ गौतम रिसले क्रुद्ध भई इन्द्रलाई स्त्री मोह धेरै भएकाले शरीरमा एक हजार स्त्री यौनाङ्ग हुन् भनेर श्राप दिए (शर्मा, २०१३, पृ. ४१) । गौतम ऋषिले यस्तो श्राप दिनासाथ इन्द्रको शरीर भरी एक हजार स्त्री यौनाङ्ग उब्जिए र उनी कुरूप भए । शरीर भरी योनी नै योनी भए र उनको पुरुष यौनाङ्ग लुप्त भयो । महाभारतमा उल्लेख भए अनुसार गौतम ऋषि सबैको अनुरोधमा इन्द्रलाई माफ गर्न तयार भए र उनले इन्द्रलाई दिएको श्राप फिर्ता लिए । उनले श्राप फिर्ता लिनासाथ इन्द्रको शरीरमा भएका एक हजार योनीहरू आँखामा परिणत भए । यही अहल्या र इन्द्रका बारेमा पुराणमा वर्णित मिथकलाई लिएर रचना गरिएको अहल्या कविताको मिथकीय कोणबाट अध्ययन गरिएको छ ।

‘अहल्या’ कविताको मिथकीय सान्दर्भिकता

‘अहल्या’ कवितामा रामायणीय मिथकको उपयोग गरी समसामयिक युगको नारी समस्याको चित्रण गरिएको छ । स्वर्गका राजा भनिएका इन्द्रको छलबाट बलात्कृत हुन पुगेकी अहल्याका माध्यमबाट वर्तमान समयका नारीहरूको अवस्था देखाउने काम यस कवितामा गरिएको छ । गौतम ऋषिकी पत्नी परम सुन्दरी अहल्याको सौन्दर्यबाट मुग्ध भएका स्वर्गको राजा इन्द्रले तिनै गौतम ऋषिको भेष धारण गरेर अहल्याको बलात्कार गरेको र गौतम ऋषिले आफ्नै भेषका इन्द्रलाई देखेपछि, नारीको चरित्रमाथि शङ्का गर्दै गौतम ऋषिबाट पृथ्वीमा दुडुगो बनेर बस्नुपर्ने श्राप पाएकी अहल्यारूपी दुडुगालाई भगवान् श्रीरामले खुट्टाले छोएपछि, पुनः मानिस नै बनेको मिथकीयतालाई कविताको मुख्य विषय बनाइएको छ । यसरी नारी सौन्दर्यबाट मुग्ध भएका पितृसत्ताका प्रतिनिधि पुरुषहरूले अहल्याजस्ता नारीहरूको सतीत्व लुटिरहेको सन्दर्भलाई कविताको विषय बनाइएको छ ।

कविले नारीलाई शोषण गर्ने र उनीहरूको अस्तित्व लुट्ने परम्पराको थालनी देवताहरूबाटै भएको सन्दर्भ उठाउँदै लामो समयदेखि दुडुगो बनेर श्राप भोगिरहेकी अहल्या रामबाट स्पर्शपछि, मानवमा रूपान्तरित भएको प्रसङ्गलाई कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । इन्द्रजस्ता कामुक पुरुषका कारण अहल्याजस्ता पतिव्रता अबोध नारीहरू पत्थर बनेर फालिएको सन्दर्भ कवितामा अभिव्यक्त भएको छ :

सुदूर कालदेखि
 सुस्तरी
 खामिँदै पत्रपत्र दुःखका
 जम्दै
 चट्टान बनेकी थिएँ
 भरोसा मरिसकेको थियो सबैमाथि
 मनभिन्नको पत्थर-पीडा
 फेरि बग्यो सलल्ल
 राम ।
 म व्यूँतेँ
 जब तिमिले छोयौ । (पृ. ७१)

अहल्यालाई छलकपट गरी बलात्कार गर्ने स्वर्गका राजा इन्द्र अहिले पनि आफ्नो गल्ती स्वीकार गर्ने अवस्थामा छैनन् । उनी मदिराले मत्त भई नारीको अस्तित्व लुट्नमा व्यस्त छन् । उनी जेजस्ता कर्ममा लागेका छन्, ती कार्य न आलोचित छन्, न त कसैले उनीमाथि औँलो ठड्याउने हिम्मत नै राख्छ, बरु उनी अभक्तशाली बनिरहेका छन् । उनलाई बलात्कारको बात लाग्दैन, बाहमणको हत्याको पाप लाग्दैन भन्दै कविले इन्द्रलाई पितृसत्ताका सबैभन्दा शक्तिशाली प्रतिनिधिकार रूपमा प्रस्तुत गरेकी छन् । हुन् । टीकाटिप्पणी नगर्ने र तत्काल प्रतिक्रिया नदिने ऋषिपत्नीमाथि आँखा लगाएका इन्द्रको इज्जत र प्रतिष्ठामा कुनै असर परेको छैन भन्ने कुरालाई कवितामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

मलाई छल गर्ने मान्छे
 स्वर्गका राजा छन्
 अप्सराले घेरिएका
 शक्तिशाली
 मद्रोन्मत्त
 तिनलाई न पाप लाग्छ
 न बात लाग्छ
 कहिले ब्रह्महत्या
 कहिले बलात्कार
 महर्षिका संयममाथि समेत
 निरन्तर धावा बोलेका बोल्छै छन्
 किन कहिल्यै
 भर्नुपर्दैन उनलाई ? (पृ. ७१-७२)

गौतम ऋषिले इन्द्रलाई शरीरमा एक हजार स्त्री यौनाङ्ग हुने श्राप दिएका र पछि श्राप फिर्ता लिनासाथ इन्द्रको शरीरमा भएका एक हजार योनीहरू आँखामा परिणत भएको मिथकीय सन्दर्भमार्फत कविले हरेक महिना रजोवती भएर पुरुषले गरेको ब्रह्महत्याको दोष मेट्नुपर्ने तर अहल्याको बलात्कारको आरोपमा सहस्र योनीको श्राप पाएका इन्द्रले मुक्ति पाउने गरेको सन्दर्भ प्रस्तुत गरेकी छन् र पुरुषप्रधान समाजमा नारी सधैं लाञ्छित भएर बाँच्नु परेको कुरालाई कवितामा वर्णन गरेकी छन् :

रजोवती

हर महिना
 म अछूत भएर चुक्ता गरिरहिछु
 तिनको ब्रह्महत्या-दोषको एउटा अंश ।
 स्त्रीलुब्ध
 शरीरभरि टाँसिएका
 सहस्र योनीको श्रापदेखि जब सहर्ष मुक्त गरिए तिनी
 र, म लाञ्छित नै रहें
 किन राम ? (पृ. ७२)

नारीलाई शोषण गर्ने तथा बलात्कार गर्ने बलात्कारीहरू हाम्रै समाजमा इज्जत र प्रतिष्ठाका साथ घुमिरहेका छन् तर नारी सधैं उत्पीडित बनेर बाँच्न विवश छन् । शक्तिका आधारमा न्यायमूर्ति स्थापित छन्, आफू पवित्र बन्नका लागि पटक पटक बयान परिवर्तन गर्ने र शक्तिका आडमा आफू निर्दोष रहेको प्रमाणित गर्न चाहने व्यक्तिको समाजमा खाँचो छैन । रातारात प्रमाण परिवर्तन गरेर दोषीलाई निर्दोष बनाउने खेलमा समाज लागिरहेको छ । तिनै बलात्कृत अहल्याको नयाँ स्वरूप बनेर निर्मला पन्त आएकी छन् । पुनः तिनै निर्दोष नारी श्रापित हुनुपर्ने हाम्रो सामाजिक अवस्था रहेको छ । अहल्यादेखि निर्मला पन्तसम्मका नारीले पुरुषबाट भोगनुपरेका अत्यन्तै घृणित क्रियाकलापको चर्चा गर्दै नारीमाथि हुने गरेका शोषण तथा दमनको शृङ्खला निरन्तर चलिरहेको कुरालाई कवितामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

यहीं घुमिरहेछन् निर्भय
 मलाई बलात्कार गर्नेहरू
 मुद्दा हराउनेहरू
 यहीं छन्
 बयान फेर्नेहरू
 थचार्ने र उफार्नेहरू
 तमासा बनेर
 सबैका अपराधको कुटुरो एकै बोकैको
 म पूजा,
 अहल्याकी अद्यतन संस्करण
 शक्तिको बौलाहा आँधीले निलेकी
 म निर्मला
 ढुङ्गा बनेर म अचेत सुतेको यो विकराल कालखण्ड
 मैले पिएका अपमानका यी विषकुण्ड
 हिसाब हुन्छ कि हुँदैन, मेरा बलिन्द्रधारा आँसुका यी सहस्र पोखरीको
 राम ।
 म माथि
 न्याय हुन्छ कि हुँदैन ? (पृ. ७२-७३)

अचेत ढुङ्गा बनेर सदैव पितृसत्ताका पक्षधर पुरुषको शोषण सहनुपर्ने आदिमदेखि वर्तमान समयसम्मका नारीहरूको बाध्यता रहेको छ । एउटी निर्दोष नारीले भोगनुपरेका यातनाहरूको एक एक हिसाबको खोजी गर्दै नारी चेतनालाई सबल बनाउनुपर्ने दृष्टिकोण कवितामा प्रकट भएको छ । नारीको सम्मान गर्ने र नारीको मुक्तिको कामना गर्ने रामसँग यी प्रश्नहरूको उत्तर खोजिएको छ । अदालतले पेशी साँदै दोषीलाई दण्ड दिन सकेको छैन,

कुनै बलात्कारीलाई दण्डित गर्न नसक्ने न्याय प्रणालीका अगाडि शिर ठाडो पारेर बाँच्ने अधिकार नारीले कसरी प्राप्त गर्न सक्छन् भन्दै कवितामा नारी शोषणका विरुद्धमा आवाज उठाइएको छ। असमान सामाजिक व्यवस्थाका कारण सधैं उत्पीडित जीवन बिताउनुको साटो जीवनलाई नै धर्तीमा समाहित गरिदिने चाहना कवितामा प्रकट भएको छ। जसले समाजमा अन्याय गरेका छन्, तिनै व्यक्तिहरू सधैं शक्तिशाली बनिरहने अवस्थाबाट समाजले कहिले मुक्ति पाउन सक्छ भन्दै पितृसत्ताका प्रतिनिधि पात्र रामलाई प्रश्न गरिएको छ। नारी मुक्तिको चाहना राख्दै अहल्या जस्ता नारीलाई समेत जीवन दिने काम भगवान् रामले गरेका भए पनि उनीहरूको जीवनमा अधिकार प्रदान गर्न नसकेको सन्दर्भ कवितामा प्रकट भएको छ। अहल्याले जीवन त पाएको तर रामरूपी पुरुषबाट मुक्ति प्राप्त गर्न नसकेको कथाका माध्यमबाट राम पनि पितृसत्ताकै एक अङ्ग रहेको विषय कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ :

मुर्दा बनिसकेकी थिएँ
फेरि गुञ्जियो गीत
हृदय वीणामा तार सल्बलाए
जब तिमिले छोयौं
धन्य राम ।
म उठें
जीवन त पाएँ मैले
तर खोइ,
मुक्ति कहाँ पाएँ ? (पृ. ७४)

आफूलाई ढुङ्गाबाट मानवमा परिवर्तन गर्ने र सीतालाई अत्यन्त माया गर्ने रामले समेत सीताको अग्निपरीक्षा लिएर नारीमाथि विश्वास गर्न नसकेको प्रसङ्गका माध्यमबाट नारीहरू आज मात्र होइन त्रेतायुगदेखि नै उत्पीडित जीवन बिताउँदै आएको प्रसङ्गलाई कवितामा देखाइएको छ :

कहिल्यै निको नहुने
घाउजस्तो नजिर बसाएर
तिमिले सीताको परीक्षा
किन लियौ राम ? (पृ. ७४)

अबोध र शान्त पतिको नाजायज फाइदा लिएर पत्नीको इज्जत लुट्न तमिसने इन्द्रजस्ता कुत्सित पुरुषहरूको अभाव हाम्रो समाज छैन। महिलाहरूले पुरुषकै कुकर्मको नाशका लागि व्रत बस्नुपर्ने अवस्थालाई देखाउँदै कवितामा विभिन्न कुकर्ममा संलग्न पतिका दोषहरणका लागि नारी नै व्रत बस्नुपर्ने नमिल्दो सामाजिक संस्कारप्रति प्रहार गर्ने काम पनि कवितामा गरिएको छ। एउटै गल्तीमा दोषी भएको इन्द्र र अहल्यामा इन्द्रका सबै दोषहरू छोपिएर उनी निर्दोष बन्न पुगे तर नारी हुनकै कारण अहल्या सधैं आरोपित स्त्रीका रूपमा रहनुपर्थो। यस्तो असमान र विभेदकारी सामाजिक संरचनाको जड भनेकै पितृसत्ता हो र पितृसत्ताको अन्त्य नभएसम्म अहल्याजस्ता नारीहरू पटक पटक आफ्नो अस्मिता गुमाउन बाध्य हुने छन्। पुरुषले कुकर्म गरेर पनि दोषको भागीदार हुनु नपर्ने असमान सामाजिक संरचनाप्रति असहमति प्रकट गर्दै विरोध गर्ने कार्य कवितामा गरिएको छ।

निष्कर्ष

'अहल्या' कवितामा प्राचीन समयदेखि वर्तमान समयसम्म उत्पीडन भोगिरहेका नारीको समस्यालाई विषयका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। रामायणमा देवताका राजा भनिएको इन्द्रको कपटबाट बलात्कृत भएकी

अहल्याको सन्दर्भलाई नवीन प्रसङ्गमा प्रयोग गरिएकाले कवितामा मिथकीय विषय पाइन्छ। नारीमाथि अत्याचार गर्ने व्यक्तिको इज्जत पनि नगएको र अभिमान पनि कम नभएको तर बलात्कृत भएको नारीले श्रापित भएर दुःखदायी जीवन बिताउनु परेको वास्तविकता कवितामा प्रस्तुत भएको छ। समाजमा बलात्कृत भएका अहल्या तथा निर्मला पन्तको एउटै अवस्था रहेको भन्दै पितृसत्तात्मक समाजका शक्तिशाली व्यक्तिहरूबाट हिजो र आज महिलाहरू बलात्कृत भएकै छन् भन्ने नारी शोषणसँग सम्बन्धित विषयको प्रस्तुति यस कवितामा दिइएको छ। नारीलाई सम्मान गर्ने भनिएका मर्यादा पुरुषोत्तम श्रीरामले समेत आफ्नी पत्नी सीताको चरित्रमा विश्वास गर्न नसकेको प्रसङ्ग व्यक्त गर्दै समाजमा जतिसुकै आदर्शवादी पुरुष भए पनि उनीहरूको नारीप्रतिको दृष्टिकोण सकारात्मक नभएको र यस्तो प्रवृत्ति परिवर्तन नभएसम्म नारीहरू सधैं समाजमा उत्पीडित बन्नुपर्ने मुख्य विचार कवितामा प्रकट भएको छ। कवितामा नारीका तर्फबाट आफूले भोगेका उत्पीडनको अभिव्यक्ति दिइएको छ। शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार तथा बलात्कार सहेर आफ्नो प्रतिष्ठा गुमाउन विवश प्राचीनदेखि वर्तमान समयसम्मका नारीहरूको अवस्थाको अभिव्यक्ति भएको छ।

सन्दर्भसामग्री

अधिकारी, इन्द्रविलास (२०६१). पश्चिमी साहित्य सिद्धान्त. साभा प्रकाशन।

अली, असहाब (सन् २००२). मिथक : एक तुलनात्मक अध्ययन. मिश्रा ट्रेडिङ कर्पोरेसन।

गड्तौला, नारायणप्रसाद (२०६८). नेपाली महाकाव्यको मिथकीय अध्ययन. अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध. त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर।

पौड्याल, वीणा (२०६७). वेदपुराणका केही रत्नहरूदोस्रो भाग. साभा प्रकाशन।

पौड्याल, वीणा (२०७१). वेदपुराणका केही रत्नहरूतेस्रो भाग. विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।

पौड्याल, शालिकराम (२०७७). लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका खण्डकाव्यमा मिथक. अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध. त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर।

बटाल, राजेश कुमार, गौतम गोत्र वंश परिचय, गौतम गोत्र एकता समाज।

मिश्र, मनोरमा (सन् २००७). मिथकीय चेतना समकालीन सन्दर्भ. वाणी प्रकाशन।

रश्मिकुमार (सन् २०००). नयी कविता के मिथक काव्य. वाणी प्रकाशन।

वाल्मीकि (२०७३). श्रीमद्वाल्मीकीय रामायण (प्रथम खण्ड). उनन्यचासौं संस्करण. गीताप्रेस।

वेदव्यास (२०६८). सङ्क्षिप्त महाभारत (प्रथम खण्ड). उनन्चालिसौं संस्करण. सम्पा. जयदयाल गोयन्दका. गीता प्रेस।

शर्मा, राणाप्रसाद (सन् २०१३). पौराणिक कोश. दो. सं. ज्ञानमण्डल लिमिटेड।

शर्मा, शारदा (२०७६). यात्रामा. साङ्गिला प्रकाशन।

श्रीमद्भागवत रहस्य (२०७३). अनु. ढुण्डराज कोइराला. दो. सं. मञ्जरी पब्लिकेसन।

श्रीवास्तव, जगदीशप्रसाद (सन् १९८५). मिथकीय कल्पना और आधुनिक काव्य. विश्वविद्यालय प्रकाशन।

स्वतन्त्र विश्वकोश, नेपाली विकिपिडिया (२०७६)

सिंह, मालती (सन् १९८८). मिथक एक अनुशीलन. लोकभारती प्रकाशन।

